

Sergej Vrišer

OB 75-LETNICI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

Slavnostni govor na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

»Štajerskim Slovincem preostaja samo dvoje: ali da z brezupno, ne-dejavno vdanostjo v usodo čakajo na svojo smrt, ali pa da krepko zažive in napredujejo tudi v kulturi, še posebej na zgodovinskem področju...« Te misli je izrekel dr. Fran Kovačič, tedanji začasni in poznejši dolgoletni predsednik Zgodovinskega društva v Mariboru dne 28. maja 1903 na ustanovnem občnem zboru tega društva v mariborskem Narodnem domu.

Podoba je, da so se ustanovitelji društva in tudi njegovi poznejši člani vseskozi zavedali zgodovinskosti te ustanovitve. Kakor rdeča nit se vleče skozi vsakoletna poročila z občnih zborov društva misel o pomenu in nalogah ZD, o njegovem kulturnem in znanstvenem poslanstvu, ob katerih domala nihče od poročevalcev ni pozabil pristaviti, da pomeni delo na kulturnem področju na slovenskem štajerskem hkrati narodnoobrambno dejanje, da kulturna osamosvojitve utira pot politični osamosvojitvi. Da program ZD ni bil napisan tjavdan, priča odmev, ki ga je ustanovitev društva sprožila v nemškem časopisju. Žolčni napadi v nekaterih listih so samo potrdili, da je bilo društvo priklicano v življenje ob pravem času in s pravim namenom.

Štajerski Slovenci so se dodobra zavedali nevarnosti, ki jim je pretila ne samo po politični in gospodarski, ampak tudi po kulturni in prosvetni plati v deželi, katere središče in s tem tudi kulturna usmeritev je bila v nemških rokah. Bil pa je to tudi čas, ko se je tudi na slovenskem štajerskem spravljivo domoljubno pisanje pričelo umikati prodornejšim znanstvenim mislim. Že pred ustanovitvijo ZD zasledimo na slovenskem štajerskem dela domačih piscev, ki so se s poudarkom posvečali področjem slovenske kulture in zgodovine. Prav eden izmed teh piščočih, Fran Kovačič je nemara najizraziteje začutil potrebo po organizirani in bolj poglobljeni dejavnosti. Leta 1898 je zapisal, da bomo kot narod veljali samo, če se bomo tudi znanstveno postavili na svoje noge. Zamisel o slovenskem društvu je bila v začetku našega stoletja že močno živa, Kovačiča so spodbujali k ustanovitvi društva slovenski znanstveniki iz Gradca, z Dunaja in iz Ljubljane, začel se je boj za slovensko gimnazijo in vse bolj je sililo v ospredje vprašanje slovenske univerze.

Leta 1903 je torej dozorela zamisel o Zgodovinskem društvu v Mariboru, ob njegovi ustanovitvi pa je bilo določno načrtana tudi njegova usmeritev. Društvo naj se ukvarja s preučevanjem domače zgodovine in narodopisja, se pravi, na ozemlju slovenske štajerske. Izoblikovala se je tudi zamisel o društvenem glaslu — zgodovinskem listu, ki je dobil ime časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), prav tako pa si je društvo zadalo nalogo, da ustanovi svoj muzej, knjižnico in arhiv. Pri vseh teh ustanovah je bil poudarjen nacionalni značaj: muzej naj bi postal nekak narodni muzej za slovensko štajersko, knjižnica in arhiv naj bi zbirala literaturo, spise in arhivalije, pomembne za slovensko zgodovino. Poudarek na slovenstvu je

bil toliko bolj očit, ker se je okoli zbiranja starin in priprav za muzej pomujalo v Mariboru že nemško muzejsko društvo, arhivalije pa so že desetletja spravljali v graški, seveda nemški deželni arhiv. Izrecno je bilo poudarjeno, da naj preučevanje temelji na znanstvenem gledišču, da naj društvo ohranja ustrezno strokovno raven in sodeluje s sorodnimi združenji sosednjih pokrajin. Program ZD je bil napisan v skopem besedilu, sestavljen pa je bil z upoštevanjem danih razmer in s primerno načrtnostjo. Vsem očitkom s strani nasprotnikov in tudi pomislekom domačih ljudi navkljub je zgodovina potrdila pravilnost zastavljenega dela Zgodovinskega društva.

V tem delu se nam časovno razločno pokažejo tri obdobja: prvo od 1903 do 1918, drugo med obema vojnama, to je do 1941, in čas po osvoboditvi. Kakor je napovedal program, se je društvena dejavnost osredotočila na izdajanje glasila ČZN, nadalje na delo okoli muzeja, arhiva in knjižnice, v poseben sklop dejavnosti pa se zaokrožujejo različne akcije v zvezi z organiziranjem predavanj, pobudami za srečanja širšega značaja in podobno.

S Časopisom za zgodovino in narodopisje se je ZD nedvomno najučinkoviteje uveljavilo. V predgovoru k prvi številki leta 1904 je društvo napovedalo, da želi poleg zgodovine gojiti slovensko narodopisje, zgodovino slovenskega slovstva, slovensko jezikoslovje, da želi poročati o izkopeninah in starinah na slovenskem štajerskem ter o domačem in tujem slovstvu, ki bi se nanašalo na delovna področja društva. Zopet srečamo ob rojstvu časopisa dr. Frana Kovačiča, ob njem pa še nekaj zavzetih mož, npr. dr. Matija Murka, dr. Karla Štreklja in prizadevnega prvega urednika profesorja Antona Kaspreta. Njim gre zasluga, da so glasilo oblikovali in usmerili tako, da je že v začetku razodevalo svoj namen: ČZN naj bi obravnaval problematiko slovenještajerske regije, vendar naj bi to delo opravljal na ustreznih strokovni ravni, saj bi mu le ta prinesla veljavo tudi v širšem znanstvenem svetu.

V resnici se je uredništvo držalo začrtane poti. Sprva ozki krog sodelavcev je z leti narasel, poleg domačinov so se mu pridružili tudi pisci iz drugih predelov Slovenije. Kakor ugotavlja Janko Glazer, »se je krog sodelavcev pri časopisu izoblikoval v delovno skupnost, v kateri so se tovariško družili poklicni strokovnjaki in ljubitelji, univerzitetni profesorji in zgodovinarji samorastniki«. Prav gotovo ni bilo brez pomena, da je društvo vedno znova poudarjalo znanstveni značaj svojega glasila in tudi to, da se ni želelo vmešavati v politične strankarske boje. Ustvarjalno vzdušje okoli časopisa je omogočilo, da je do zloma stare Jugoslavije izšlo kar 27 letnikov in da se je ČZN razvil iz skromnih začetkov v glasilo z mednarodno odmevnostjo. Upravičeno so lahko na občnem zboru leta 1934 podčrtali, da si je časopis utrdil zveze od Uppsale do Sofije in da so tudi v Pragi z občudovanjem spremljali prizadevnost mariborskega društva.

Zmotno bi bilo seveda misliti, da se je delo okoli ČZN odvijalo brez težav. Boriti se je bilo treba za denar in naročnike, za strokovno raven in v prvih letih tudi za sam obstoj. Prav isto poročilo, ki pripoveduje o ugledu, ki si ga je pridobil časopis, ne more mimo ugotovitve, da je le-ta slej ko prej deležen premajhne podpore s strani oblasti. ČZN da razodeva delo kot v kakem univerzitetnem mestu, krajevni ljudje pa stojijo brezbržno ob strani. Kako zelo je ČZN pomenil bistvo Zgodovinskega društva, smisel društvenega obstoja, je bilo določno povedano leta 1909. Muzejsko društvo v Ljubljani je tedaj predlagalo mariborskemu Zgodovinskemu društvu, da bi združili svoji glasili v skupen zgodovinski časopis. Mariborčani so pred-

log odklonili z utemeljitvijo, da bi si ZD s tem korakom samo zadalo smrtni udarec. Zavrnitev je bila upravičena, saj je prav samostojno štajersko glasilo potrjevalo, da se na ogroženem ozemlju s pridom razraščata slovenska kultura in znanstvenost.

Za Kovačičem ali bolje ob njem si je za profil ČZN največ prizadeval Franjo Baš, geograf, zgodovinar in etnolog, ki je leta 1925 vstopil v Zgodovinsko društvo. Iz leta v leto je opozarjal na večjo kritičnost v obravnavanju domačih tem in pri izbiri objav, pozival je k pridobivanju novih sodelavcev in se trudil za sodobnejšim, prožnejšim sestavom časopisa. Franjo Baš in Janko Glazer sta kot zadnja predvojna urednika mnogo pripomogla k novi vsebinski in tudi zunanji podobi mariborskega zgodovinskega glasila: poleg dotedanje usmeritve v zgodovino in narodopisje naj bi se revija močneje ukvarjala še z regionalnim slovstvom, poleg običajnih naj bi izhajale tudi številke, ki bi bile posvečene zaokroženim temam ali pokrajinam. V celoti naj bi se področje ČZN razširilo in načrtno utrdilo. Tu je treba omeniti, da sta kot številki s posebnim poudarkom, vendar v okviru rednih letnikov že pred tem izšla zbornik, posvečen Ptuju (1933), in Kovačičev zbornik, posvečen 70-letnici Frana Kovačiča (1937), kjer sta Baš in Glazer izpričala svoje uredniške sposobnosti.

Poleg časopisa je ZDM izdalo še nekaj zgodovinskih del: Kovačičev Trg Središče (1910), Sv. Križ pri Rogaški Slatini (1914) in Ljutomer (1926), poleg tega tudi štrekljevo historično slovnico slovenskega jezika (1920). Poizkusilo se je z Zgodovinsko knjižnico, ki naj bi v poljudni obliki obravnavala pomožne zgodovinske vede, a sta izšla samo dva zvezka. Izdalo je 3 knjige Arhiva za zgodovino in narodopisje (1930/38), ki naj bi rabil za objavljanje zgodovinskih virov. Sledeč potrebam časa je društvo pogumno zastavilo korak v področje umetnostnozgodovinske topografije in natisnilo dva zveka Maroltove Dekanije Celje (1931/32).

Za zgodovinskimi izdajami je veljala naslednja skrb društva ustanovitvi muzeja. Omenil sem že, da je imelo ZD v mislih slovenski, narodni muzej in da je akcija zanj potekala povsem ločeno od muzejskih prizadevanj nemškega muzejskega društva, neodvisno tudi od muzeja lavantinske škofije, ki je bil po času nastanka v letu 1896 v bistvu najstarejši mariborski muzej.

Mariborsko muzejstvo se je torej razvilo iz treh osnov, vsako od teh pa so rodile realne potrebe. Škofijski muzej je imela namen, da zbira bogoslužne predmete in arhivalije, ki so se nabirale po župnijah in niso bile več v rabi. Zbirka je z leti precej narasla, v njej se je znašlo tudi več pomembnih umetnostnih del in arhivskih dokumentov, vendar pa zaradi neprimernih prostorov vse do leta 1924 ni imela videza pravega in urejenega muzeja. Muzej Muzejskega društva, ki so ga odprli v decembru 1903, je imel značaj mestne institucije: posvečal se je zgodovini mesta in bližnje okolice, poleg tega tudi splošni zgodovini monarhije. Bil je značilna kompleksno urejena lokalna ustanova, ki seveda ni odmerjala posebne pozornosti slovenskemu žitju v Mariboru in na širšem slovenještajerskem ozemlju. Muzej Zgodovinskega društva pa naj bi zbiral gradivo, ki bi izpričevalo kulturo slovenskega ljudstva, slovenske zgodovinske spomenike, slovensko narodopisje in s tem upravičenost našega bivanja na štajerskih tleh.

S pozivom »za narodni muzej«, ki da je skupaj z društvom »naravna in logična etapa v kulturnem razvoju štajerskih Slovencev«, se je ZD obrnilo na slovensko javnost in jo opozorilo na zbiranje predmetov za novo ustanovo. Poziv ni izzvenel v prazno in do leta 1909 se je nabralo toliko predmetov, predvsem s področij arheologije, narodopisja in prirodoslovja,

da je društvo v zasilnih prostorih Narodnega doma 6. junija odprlo muzej. V resnici je šlo bolj za razstavo nabranih predmetov kot za pravi muzej. Bil pa je to vendarle spodbuden korak naprej in začetek akcije, ki je mimo vseh težav dokazovala resno voljo zbiralcev in napovedovala smotrni razvoj. Vsekakor je bila slovenska zamisel muzeja celovitejša in širša od nemške. Napore za slovenski muzej je podčrtati toliko bolj, ker se je društvo opiralo predvsem na pomoč svojih članov in ni bilo deležno naklonjenosti občine in drugih institucij, ki so podpirale nemško Muzejsko društvo.

Na nova pota je krenilo mariborsko muzejstvo po zlomu avstroogrske monarhije. Vodstvo Muzejskega društva je tedaj prešlo v slovenske roke, leta 1920 pa sta se oba muzeja združila v skupno ustanovo. Ko se je 1924 tej priključil še škofijski muzej, je Maribor slednjič dobil mestni muzej, v katerem so se združila prizadevanja iz vseh treh omenjenih smeri in ki je po svojem sestavu in obsegu že nakazoval potrebo po širšem in smotrnejšem muzejskem razmahu.

Skrb za nadaljnji razvoj mariborskega muzeja je prešla sedaj iz Zgodovinskega društva v poslovenjeno Muzejsko društvo, še naprej pa je imelo ZD napredek muzeja tudi za svoje poslanstvo. Vsa leta do razpada stare Jugoslavije sta društvi tesno sodelovali, pogosto prirejali skupne seje in sestanke, kar je bilo še posebej primerno, saj so v odborih obeh društev sedeli domala isti ljudje. Predvsem pa je sodelovanje slonelo na vodilnih in povezujočih osebnostih — Franu Kovačiču in Franju Bašu. Značilno je, da navzlic sorodnosti interesov in dela ni prišlo do združitve društev. Vendar je bilo vseskozi jasno, da je poslanstvo ZD širše in da zaobjema vrsto nalog, ki jih je še treba rešiti, medtem ko se je bilo muzejsko vprašanje kolkor toliko premaknilo z mrtve točke.

Že ob združitvi mariborskih muzejev se je pokazala nujna potreba po novi muzejski stavbi, saj v dotedanji ni bilo mogoče misliti na urejenost in sodobno razstavljanje. Novi muzej je imel vse pogoje, da se razvije v pokrajinsko ustanovo, potrebno pa je bilo več let dopovedovanja in doslednega vztrajanja, predno si je muzej priboril mesto, ki mu je upravičeno pripadalo v samem Mariboru kakor tudi med slovenskimi in jugoslovanskimi muzeji. Leta 1935 je bil po Baševi zaslugi povišan v pokrajinski muzej, leta 1938 pa so se mu na široko odprle nove možnosti razvoja s preselitvijo v mariborski grad. Iz malomestnega, še s tradicijami ljubiteljstva obremenjenega muzeja se je razvil v sodobno in smotrno urejeno regionalno muzejsko institucijo, ki je odpirala razgled v zgodovino in kulturno življenje Podravja in Pomurja. Samo kratko naj naštejemo mnogovrstnosti Baševega dela v muzeju. Napredek se je kazal na področjih arheologije, etnologije, spomeniškega varstva, v načrtnem zbiranju muzejskega gradiva, v pripravah za bodočo mariborsko galerijo in v popularizaciji muzejstva. Pripomniti je še treba, da je bil Franjo Baš od leta 1932 banovinski arhivar in da je opravljal samo dodatno dolžnosti tudi v muzeju, ki pa je bil sicer društvena institucija.

Tretja od nalog, ki si jih je zadalo ZD, je bila ustanovitev knjižnice. V knjižnici naj bi se zbirala zgodovinska literatura, v prvi vrsti domača, nadalje tudi slovenski tiski nasploh. Kakor za muzej se je društvo tudi pri pridobivanju knjig obrnilo s pozivom na javnost. Matej Slekovec, prvi predsednik ZD, ki je umrl že konec leta 1903, je z zapuščino svojih knjig in zapiskov postavil temelj knjižnici in arhivu. Skupaj s knjigami drugih darovalcev je bilo ob letu v knjižnici že čez 300 knjig. Z naraščanjem številila knjig je rasla tudi skrb za knjižnične prostore; še posebej se je čutila

prostorska stiska, ko se je knjižni fond pričel večati z zamenjavami za glasilo ČZN in z dolžnostnimi primerki slovenskih tiskov.

Počasi, vendar stanovitno so se razmere obračale na bolje. Po letu 1918 so se prizadevanja društva usmerila v izoblikovanje javne študijske knjižnice. Leta 1921 so knjižnici dodelili prostore v nekdanji kazinski dvorani, sestavili so statut knjižnice in sklenili, da naj zanjo skrbi poklicni knjižničar. Že leta 1922 so za to delo izvolili profesorja Janka Glazerja, štiri leta pozneje se je Glazer povsem posvetil bibliotekarstvu, od leta 1931 pa je bil ravnatelj študijske knjižnice. Kakor Franju Bašu v muzeju gre Janku Glazerju pionirska zasluga za požrtvovalnost in znanje, s katerima je iz društvene knjižnice ustvaril smotrno urejeno bibliotekarsko ustanovo. Študijska knjižnica je postala z letom 1924 mestna ustanova, še naprej pa je, enako kot za muzej, za njeno rast skrbelo tudi ZDM, bila je, kot so zapisali »punčica v očesu njegovem«.

Več kot 40.000 knjig, ki jih je premogla knjižnica leta 1941, zgovorno priča, da so bili zanjo zavzeti pravšnji ljudje. Družno z ostalimi kulturnimi ustanovami je pomenila tudi študijska knjižnica v Mariboru kulturni in nacionalni branik, ki ga je okupator ob svojem vdoru na naša tla takoj razdril.

Tudi četrta od nalog, ki si jih je zadalo ZD — ustanovitev arhiva, se je uresničevala iz skromnih začetkov. Arhivske razmere so bile na slovenskem štajerskem pod Avstrijo malo spodbudne. Kakor je zapisal Fran Kovačič, so naše občine, ki so bile v nemških rokah, prav tekmovala v oddajanju arhivalij v Gradec. Posledice te vneme so bile občutne in jih šele naš čas rešuje z veliko zamudo. A tudi kar je ostajalo doma, ni bilo deležno arhivske nege in je životarilo v neprimernih pogojih.

Odločitev ZD, da se zavzame tudi za arhivalije, je bila več kot nujna; v veliki meri je od arhivov zaviselo znanstveno zgodovinsko delo nasploh. Društvo je najprej začelo z zbiranjem vsega, kar je pač bilo mogoče rešiti. Iz poročila v letu 1926 razberemo, da je bilo dotlej zbranega že precej gradiva in da se ga je društvo lotevalo tudi z najosnovnejšo smotrnostjo.

Dejstvo, da je odločilni del starejšega arhivskega gradiva v tujih rokah in da je arhivsko delo posebej zahtevno, je bilo vzrok, da je uresničevanje naloge — postavitve arhiva počasneje napredovalo kakor akciji za muzej in knjižnico. Viden napredek v tej smeri pomeni nastop Franja Baša. V Baševem času se je društvo zavzelo potegovalo za primerne arhivske prostore, arhiv so nekajkrat preselili, prelomnico v razvoju pa pomeni leto 1932, ko ga je prevzela banska uprava, njegov vodja kot poklicni arhivar pa je postal Franjo Baš. Banovinski arhiv je združil arhiva Zgodovinskega društva in Muzejskega društva, s pozivi za oddajanje arhivalij pa se je obrnil na vse institucije, ki bi mogle prispevati k njegovi spopolnitvi. Pomembno je bilo načrtno zbiranje topografskega etnološkega gradiva, za kar je Banovinski arhiv organiziral službo zaupnikov po Podravju in Pomurju in v razmeroma kratkem času zbral več kot 1000 lokalnih podatkov. V tem času je nadalje naraščala zbirka zapuščinskega fonda, omeniti pa je tudi skrb, ki jo je ustanova razširila na krajevne arhive, zemljiške knjige in sodne akte, nad dotlej močno zanemarjenimi in deloma že propadajočimi zgodovinskimi viri. Ob začetku druge svetovne vojne je vprašanje mariborskega arhiva dozorelo do odločilne stopnje. Delo v arhivu je preraslo zmogljivosti enega samega arhivarja, potreba po urejenosti pa je kot nedoločljivo postavilo v ospredje preselitev arhiva iz zasilnih v nove, primernejše prostore.

Ko se oziramo na setev in rast, ki je pognala iz zamisli ZD v obdobjih med 1903 in 1941, ne moremo mimo vrste drugih akcij tega društva. Že v prvih letih društvenega življenja so se zvrstila različna predavanja, v tridesetih letih so jim sledili tako imenovani zgodovinski večeri, povezani tudi z družabnostjo. A tudi vsakoletni občni zbori, ki so jih v prvih letih sklicevali v različnih krajih na slovenskem štajerskem, so bili daleč več kakor suhoparno poročanje o delovanju društva; na njih so se kresale kritične misli o lastnem delu in porajali daljnosežni načrti. Načrti, od katerih je mnoge uresničil šele naš, povojni čas.

Zgodovinsko društvo ni nastopilo z velikim hrupom, saj je bilo, kot so njegovi člani sami zagotavljali, v začetku še brez ugleda, vendar pa ga tudi niso navdajali občutki manjvrednosti. Prej bi rekli, da je trpko spoznanje, da smo mnogo zamudili in da nam grozi nacionalni kulturni zaton, sproščalo moč in potrebno samozavest, s katero je bilo moč prebroditi kritična prva leta. Nedvomno je mnogo pomenilo, da so njegovi ustanovitelji od vsega začetka vedeli, kaj hočejo. Le tako so lahko že 1904 izrazili željo, da bi prijateljsko sodelovali ne le z ljubljanskim Muzejskim društvom, ampak tudi z graškim zgodovinskim društvom. Trdno zastavljeni koraki niso ostali brez odmeva. Tako ni naključje, da je npr. že leta 1909 ZD prejelo povabilo na mednarodni kongres arheologov v Kalru in da ga je leta 1910 avstrijsko spomeniško varstvo povabilo, da bi sodelovalo pri razvijanju domačijskega varstva — Heimatschutza. Značilno samozavesten je bil odgovor društva: načelno je sicer pozdravilo to pobudo, izreklo pa je dvom v uspeh te akcije, ki bi jo slej ko prej razkrojila narodnostna napetost na štajerskem. Predlagalo je zato, naj bi se ustanovila posebna, slovenska podružnica domačijskega varstva kot odsek zgodovinskega društva.

Obdobje 1903—1941 je bilo za ZD vseskozi dinamično in težavno, pogosto tudi viharno. Ob 10-letnici društva leta 1913 so zapisali v ČZN, da pomeni 10 let ZD 10 let trpljenja in borbe. Jedrnat in pomenljiv zapis. Brez težav in borbe pa ni šlo tudi v izboljšanih razmerah v lastni državi po letu 1918. Mirno lahko trdimo, da je društvo ob vsem humanističnem poslanstvu še naprej ohranilo upornost in borbenost in da je pogumno zastavljalo svojo besedo povsod tam, kjer so bili ogroženi kulturni in nacionalni interesi. Ob 20-letnici leta 1923 je predsednik društva poročal o konvenciji razdelitve avstrijskih arhivov in določno podčrtal pomanjkljivosti tega dogovora za slovensko štajersko. Leta 1928 je ZD z resolucijo opozorilo javnost na slabo stanje, v katerem so naši zgodovinski, arhivski in umetnostni spomeniki, izreklo je nujno zahtevo po zakonu o muzejih in spomeniškem varstvu in ponovno apeliralo na vrnitev našega gradiva iz avstrijskih arhivov. V času prvega sestanka slovenskih zgodovinarjev v Celju v februarju 1939, sklicanega na pobudo ZDM, je društvo nakazalo smernice za bodoče delo: ne kot posamezniki, marveč kot skupnost naj sodelujejo zgodovinarji, potrebno je več smotrnosti, več delitve dela, več metodičnosti.

Vedno znova beremo v poročilih z občnih zborov, da je društvo prehodilo odločilno narodnoobrambno pot, da pomeni Maribor vrata v našo državo in da zahtevata ugled slovenskega naroda in države, da tukajšnja kulturna društva napredujejo z vso moralno in gmotno podporo družbe. Zgodovinsko preučevanje na štajerskem da je bilo nekoč samo privilegij Nemcev, delo okoli društva pa izpričuje nacionalno kulturno zrelost, pomagalo je utrjevati temelje za slovensko univerzo in za razvoj znanstvenih ustanov v Mariboru.

Za sklepno ugotovitev o obdobju 1903/1941 se nam ponujata dve misli, ki sta bili izrečeni že ob društveni 30-letnici leta 1933. Franjo Baš je takrat

dejal, »da bi, če ne bi bilo ZDM in MDM, zijala danes največja znanstvena vrzel prav v Podravju«. Podčrtano pa je tudi bilo, »da je ZDM z rešitvijo svojih kulturnih nalog odločevalo pri določitvi severnih meja. ZDM je krojilo meje pri zeleni mizi na isti način, kakor jih je krojil general Maister na terenu.«

Obdobje od osvoboditve do danes bi mogli imenovati žetev ZDM. Kar je bilo zasejano leta 1903 in je dozorevalo skozi 37 let, nasilje okupacije ni moglo zatreti, ampak je v novi Jugoslaviji pognalo še bohotnejšo rast. Že v jeseni 1945 je oživel ZDM sprva kot samostojna organizacija, od 1947 pa kot podružnica ZD za Slovenijo. Oživeli sta tudi obe najstarejši kulturni ustanovi Pokrajinski muzej in Študijska knjižnica. Posledice vojne so bile občutne in so nagrmadile pred mariborske kulturne delavce ogromno težav. V tem času jim je bilo v veliko oporo prav društvo, ki je ustanovam odvezlo nekaj skrbi s tem, da je organiziralo ekipno raziskovalno delo, zbiralo podatke s področij etnologije, gospodarstva in narodnoosvobodilne borbe, pomagalo pri arheoloških izkopavanjih itd.

Z leti so se razmere bistveno izboljšale, delo poklicnih ustanov se je okrepilo in zajelo velik del obveznosti, ki jih je dotlej opravljalo društvo. Tako je nastopila doba, ko je bila društvena vloga v Mariboru precej v ozadju, njegova izročila in načrti pa nikakor niso zamrli. Nasprotno, to o čemer so razpravljali na mnogih občnih zborih pred vojno in se je zdelo samo vizija, je postajalo v povojnih letih resnica.

Leta 1947 je bil na novo urejen in odprt Pokrajinski muzej. Muzeju je za nekaj let pripadla tudi vloga organizatorja drugih mariborskih kulturnih zavodov. To poslanstvo je z veliko prizadevnostjo uresničeval profesor Bogo Teply. Tako se je leta 1952 osamosvojil Državni arhiv, sedanjí Pokrajinski arhiv, 1954 je bila slovesno odprta Umetnostna galerija, 1958 je iz muzeja izšel Muzej narodne osvoboditve, 1959 pa še Zavod za spomeniško varstvo. Težko se je posledic okupacije otesala študijska knjižnica, ki pa se je v treh desetletjih do danes razvila v Visokošolsko in slednjič Univerzitetno knjižnico. Usoda je bila manj naklonjena samo Časopisu za zgodovino in narodopisje, za katerega je bilo potrebno kar 25 let premora, da je ponovno oživel. Delo okoli ČZN pa je vneslo novo življenje tudi v društvo, ki nosi od letos zopet nekdanje ime — Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Preobsežno bi bilo naštevati mnogovrstnosti kulturnega in znanstvenega dela, ki se je odvijalo v treh desetletjih po osvoboditvi iz nasledstva ZDM. Preobsežno bi bilo tudi naštevati prizadevanja Franja Baša, Janka Glazerja in Boga Teplyja, ki sta jim bili v prvih povojnih letih naloženi skrb za oživitev muzeja, knjižnice in arhiva in naloga organiziranja novih kulturnih ustanov. Vse te ustanove so prehodile pot, ki ni bila brez težav in zastojev. Vendar, če primerjamo to pot z razmerami pred vojno, spoznamo razsežnosti našega časa in dojamemo vpetost kulture v naš vsakdan. Za sleherno od mariborskih kulturnih ustanov, za oba muzeja, galerijo, arhiv in knjižnico lahko trdimo, da so s svojo dejavnostjo izpričale, da se zavedajo svojega poslanstva v naši socialistični samoupravni družbi, v slovenskem prostoru in posebej v severovzhodni Sloveniji. Znanstveno delo je dobilo izreden razmah še z ustanovitvijo mariborskih visokih šol in univerze. Maribor kot znanstveno središče, o katerem so pred 75 leti sanjali ustanovitelji ZD, je danes dejstvo.

Ko se spominjamo začetkov Zgodovinskega društva v Mariboru, vnovič ugotavljamo, da so ga ustanovili pogumni in daljnovidni možje. Pogumni in daljnovidni ne le zato, ker so se upali sovražnim sosedom v brk povedati, da ima slovenska štajerska svojo kulturo, marveč tudi zato, ker so s tem

zavestno pripravljali pot nacionalni osvoboditvi. Nedvomno je boj za severno mejo 1918/19 črpal moči tudi iz duhovnih osnov, iz kulturne samozavesti, ki jo je med štajerskim ljudstvom poleg drugih organizacij utrjevalo tudi Zgodovinsko društvo. Obstoj tega društva v resnici ni bil samo kulturno, ampak tudi odločilno politično dejanje.

Pogumne in daljnovidne pa lahko imenujemo ustanovitelje Zgodovinskega društva tudi zato, ker so vsem zaprekam navkljub začrtali pot kulturi in znanosti v Mariboru in severovzhodni Sloveniji tako, da se njena smer v bistvu vse do danes ni spremenila. Gotovo, potrebe po ustanovitvi slovenskih institucij kot so knjižnica, glasilo, muzej ali arhiv, so bile ob začetku stoletja na dlani. Nikakor pa ni bilo preprosto skozi desetletja tako dosledno spolnjevati program, ohranjati pri tem občutek za pravšnjo mero in tempo razvoja, za strokovno raven, predvsem pa ne izgubljati vztrajnosti in prepričanja v uspeh.

Jubilej Zgodovinskega društva v Mariboru praznujemo v obdobju, ki so ga prekalili naša revolucija, narodnoosvobodilna borba in povojni družbeni razvoj. Prav dejstvo, da ga proslavljamo v tem obdobju, ki je za tričetrstoletje oddaljeno od nacionalno in socialno tesnobnih razmer, v katerih se je rodilo Zgodovinsko društvo, prav to dejstvo je najzgovornejše priznanje zamislim in delu ljudi, ki so to društvo oblikovali.

Zusammenfassung

75 JAHRE DES HISTORIKERVEREINS VON MARIBOR

In der slowenischen Steiermark war die Idee von der Gründung eines slowenischen Historikervereins schon Ende des 19. Jahrhunderts vorhanden, ausgeführt wurde sie dann im Jahr 1903 durch die Gründung des Vereins in Maribor. Der Verein sollte sich mit der Erforschung der Heimatgeschichte und Ethnologie befassen, es sollten ein eigenes Museum, eine Bibliothek und ein Archiv gegründet sowie eine eigene Zeitschrift herausgegeben werden. Die Betonung des Slowenentums war um so notwendiger, weil es damals in Maribor schon einen deutschen Museumsverein gab und Archivalien aus slowenischen Orten seit Jahrzehnten in das Grazer Landesarchiv gebracht wurden.

In der Tätigkeit des Historikervereins können drei Zeitabschnitte unterschieden werden — der erste reicht von 1903 bis 1918, der zweite liegt zwischen den beiden Weltkriegen, d. h. bis 1941, und der dritte umfaßt die Zeit seit der Befreiung.

Mit »Časopis za zgodovino in narodopisje« — »ČZN« (Zeitschrift für Geschichte und Ethnologie) ist der Historikerverein von Maribor am wirksamsten geworden. Die Zeitung erschien zum ersten Mal im Jahr 1904. Bis zum Zusammenbruch des alten Jugoslawien sind 27 Jahrgänge erschienen. Die meisten Verdienste sowohl um die Gründung des Vereins als auch um die Herausgabe der Zeitschrift für Geschichte und Ethnologie hat Dr. Fran Kovačič, außer ihm aber auch Dr. Matija Murko, Dr. Karel Štrekelj und Anton Kaspret. Die Zeitschrift hat zahlreiche Fachleute als Mitarbeiter, aber auch Laienforscher und Autodidakten herangezogen. Trotzdem wurde der wissenschaftliche Charakter der Zeitschrift gewahrt. Selbstverständlich hatte der Verein auch mit vielen Schwierigkeiten zu kämpfen. Es mangelte an Geld für die Zeitschrift und an Abonnenten. Doch hat sich durch das vertiefende inhaltliche Bemühen um die Zeitschrift ihr guter Ruf von Jahr zu Jahr gefestigt sowohl im eigenen Land wie auch im Ausland. Dazu haben in hohem Maße die letzten zwei Redakteure vor dem II. Weltkrieg, Franjo Baš und Janko Glazer, beigetragen.

Außer der »ČZN« hat der Historikerverein von Maribor noch einige geschichtliche Werke herausgegeben.

Neben der Herausgabe von geschichtlichen Werken galt das Interesse des Vereins der Gründung eines Museums. Zur Zeit der Gründung des Vereins gab es in Maribor schon zwei Museen — das bischöfliche Museum (seit 1896) und das Haus des Museumsvereins (seit 1903). Das Museum des Historikervereins Maribor sollte den Charakter eines slowenischen Nationalmuseums und ein breiteres, re-

gionales Konzept haben. Nach der Eröffnung im Jahr 1909 konnte sich das Museum nur mit Unterstützung der Vereinsmitglieder entwickeln. Im Jahr 1920 wurden die beiden Vereinsmuseen zu einer gemeinsamen Anstalt vereint, der sich im Jahr 1924 noch das bischöfliche Museum anschloß. Große Verdienste bei der Entwicklung des Museumswesens in Maribor haben sich Dr. F. Kovačič und F. Baš erworben. Dessen Verdienst ist es auch, daß das Museum 1935 zum Landesmuseum erhoben wurde. Im Jahr 1938 zog das Museum in das Stadtschloß von Maribor ein.

Die dritte Aufgabe, die sich der Historikerverein von Maribor gestellt hatte, war die Gründung einer Bibliothek, deren Aufmerksamkeit in erster Linie den slowenischen Publikationen gelten sollte. Der Keim für die Bibliothek wurde mit dem Büchernachlaß, der nach dem Tod des ersten Vereinsvorsitzenden Matija Slekovec (1903) dem Verein zugefallen war, gelegt. Die Bibliothek erweiterte sinnvoll ihren Bestand. Im Jahr 1921 wurden ihr Räume im Casinosaal zugewiesen. Ab 1922 leitete Janko Glazer, der spätere Direktor der Bibliothek, ihre Entwicklung.

Wie Baš für das Museum, so hat Glazer für die Bibliothek Pionierarbeit geleistet. Sie entwickelte sich zu einer modernen Bücherei, die Anfang des zweiten Weltkrieges schon über 40.000 Bücher besaß.

Auch die Gründung eines Archivs — die vierte von den Aufgaben, die sich der Historikerverein von Maribor gestellt hatte — nahm einen bescheidenen Anfang. Der Verein begann zuerst alles zu sammeln, was noch zu retten war. Angesichts der Tatsache, daß älteres Archivmaterial ins Ausland abgewandert war, bedeutete dies eine schwierige Aufgabe. Einen sichtlichen Fortschritt in der Entwicklung des Archivwesens in Maribor bedeutete der Beginn der Tätigkeit Franjo Baš', der 1932 Banatsarchivar geworden war und mit der planvollen Sammlung von Archivalien im Drau- und Murland begann.

Der Historikerverein von Maribor war sich bis zum Jahr 1941 bewußt, daß er durch seine wissenschaftliche und kulturelle Arbeit an der nördlichen Staatsgrenze zugleich auch eine Sendung zum Schutz der slowenischen Nationalität erfüllte.

Der Zeitraum von der Befreiung bis heute könnte als die Ernte des Historikervereins von Maribor betrachtet werden. Was im Jahr 1903 gesät wurde und in den folgenden 38 Jahren gereift war, das konnte auch von der Gewalt der Okkupanten nicht unterdrückt werden, sondern entwickelte sich im neuen Jugoslawien noch üppiger. Schon im Herbst 1945 lebte der Verein wieder auf, ebenso auch die ältesten Kulturanstalten — das Landesmuseum und die Studienbibliothek. Aus dem Landesmuseum sind neue Institutionen hervorgegangen: 1952 das Landesarchiv, 1954 die Kunstgalerie, 1957 das Museum der Nationalen Befreiung, 1958 das Institut für den Denkmalschutz. Die Studienbibliothek hat sich zur Hochschul- und schließlich zur Universitätsbibliothek entwickelt. Im Jahr 1965 erschien auch »ČZN« wieder.

Der Historikerverein von Maribor wurde von tapferen und weitsichtigen Männern gegründet. Die Gründung und die Arbeit dieses Vereins war nicht nur eine kulturelle, sondern auch eine entscheidende politische Tat.